

Фил Бъджел, Митко Кунчев

**ОБЩА ТЕОРИЯ
НА ОБРАЗОВАНИЕТО**

Студия

Русе, 2019

Тази публикация е преведена и отпечатана с финансовата подкрепа на Фондация „Америка за България“. Фондация „Америка за България“ е независима, непартийна и неполитическа американска благотворителна организация. Основана през 2008 година, Фондацията е наследник на Българо-американския инвестиционен фонд, създаден по Закона за подпомагане на източно-европейската демокрация от 1989 година чрез Американската агенция за международно развитие.

Фондация „Америка за България“ подпомага укрепването на динамична пазарна икономика и на институциите на демократично общество в България и подкрепя страната в постигане на пълния ѝ потенциал на успешна и модерна европейска нация. Даренията, предоставени от Фондация „Америка за България“, развиват дългогодишните традиции на доброжелателство и приятелство между народите на САЩ и България. За повече информация: www.us4bg.org

Изявленията и мненията, изразени тук, принадлежат единствено на авторите на публикацията и не отговарят непременно вижданията на Фондация „Америка за България“ и нейните партньори.

ОБЩА ТЕОРИЯ НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Студия

© Фил Бъджел, автор, 2019

© Митко Кунчев, автор, 2019

Рецензент: Д-р. Елис Е. Скоуп, Педагогически колеж „Банк Стрийт“, Ню Йорк, САЩ

Корица: Венелин Молнар, „Форма дизайн бюро“ – Русе, 2019

Печат: Академично издателство на Русенски университет „Ангел Кънчев“

GENERAL THEORY OF EDUCATION

Foreword by Ellis E. Scope

What is education? It is a term that has been used historically, all over the world, by many people for many purposes. Though the term is used so frequently that it makes it seem as if the meaning is clear, the authors, Budgell and Kunchev, push back on that assumption by taking on the ambitious task of developing and presenting a general theory of education. They have developed certain axioms to provide guidance for this challenging work. The axioms not only provide a structure for the theory, they also serve to clarify the assumptions that the authors hold and this clarity of purpose helps to make the work accessible to all kinds of readers, ranging from teachers, leaders, professors, politicians and families.

The article reads like an invitation for all education professionals and other constituencies to engage in deep thought and it provides a common language and structure for this work. The theory proposed by the authors can be used as an opportunity to learn, to reflect, to question, and to clarify concepts on multiple levels. The authors encourage the readers to connect the content of the article to what they know personally about education, research, and real schools. This is an important connection and the authors are correct in explicitly asking educators and constituencies to connect words and concepts to the everyday life and experiences of young people and adults in schools. This move to connect the abstract to the concrete can be a real challenge and the authors acknowledge the difficulty of that work. However, these connections must be made if schools are to grow and become places that educate young people for a future that is unknown.

The authors explicitly acknowledge that the axioms that are identified are frequently impacted by contradictory value systems. When these contradictions are made public, an opportunity for gaining a deeper understanding is created. When educators and constituents have the opportunity to work through these contradictions, knowledge will deepen and perspectives may shift. Specifically, the readers are encouraged to move beyond: "It is either this or that" and to consider how ideas and practices can be both "this and that". We are living in a rapidly changing world and flexibility in thinking coupled with openness to new perspectives are necessary for all and especially for educators.

The theory of education presented in this article is ambitious and complex. The work of the authors has provided educators and other constituencies with a common base for vigorous discussion and exploration. This discussion and debate will clarify the axioms, help to take stock of what we know and set a direction for future research that will grow the state of knowledge in education.

Ellis E. Scope, Ph.D.
Bank Street College of Education

ОБЩА ТЕОРИЯ НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Предговор от Елис Е. Скоуп

Какво е „образование“? Термин, използван от векове, по целия свят, от много хора и за много цели. Толкова честата употреба на този термин създава впечатление, че всички разбират смисъла му, обаче авторите Бъджел и Кунчев не признават такава презумпция и си поставят амбициозната цел да разработят и представят обща теория на образованието. Формулират няколко аксиоми, които служат за ориентири при изпълнението на тази нелека задача. Аксиомите не само създават структура на теорията, но също така изясняват допусканията, върху чиято основа работят авторите. Именно яснотата на целите помага за това трудът им да стане достъпен за всички видове читатели – от учители, ръководители и университетски преподаватели до политически лидери и обикновени семейства.

Статията приканва всички специалисти в областта на образованието и други съпричастни аудитории към дълбок размисъл, като дефинира общ език и структура на този размисъл. Предложената от авторите теория може да се използва като възможност за изучаване, анализ, поставяне под въпрос и изясняване на концепции в множество разрези. Авторите насърчават читателя да съотнася съдържанието на статията към това, която сам знае за образованието, научните изследвания и реалните училища. Тази връзка е много важна и авторите съвсем основателно подчертават, че образователните специалисти и другите заинтересовани страни следва да свързват думите и понятията с ежедневието и преживяванията на младите хора и на възрастните в училище. Свързването на абстрактното с конкретното понякога изисква големи усилия и авторите съзнават трудността на тази работа. Необходимо е обаче тези връзки да бъдат направени, за да могат нашите училища да израстват и да се превръщат в места, които подготвят младите хора за едно неизвестно бъдеще.

Авторите изрично посочват, че формулираните аксиоми често попадат под влиянието на противоположни ценностни системи. Когато тези противоположности се посочат публично, възниква възможност за постигане на по-дълбоко разбиране. Когато образователни специалисти и други заинтересовани страни получат възможност за обсъждане на противоречията, знанията се задълбочават и гледните точки може да се изместят. По-конкретно, читателите се насърчават да излязат от шаблона „или едното, или другото“ и да помислят как отделните идеи и практики могат да са едновременно „и едното, и другото“. Живеем в бързо променящ се свят, който изисква гъвкаво мислене и отвореност към нови перспективи от всички и особено от педагозите.

Теорията на образованието, представена в тази статия, е амбициозна и сложна. Със своя труд авторите предоставят на специалистите в областта на образованието и на други съпричастни аудитории обща база за енергични дискусии и изследвания. Тези дискусии и дебати ще изяснят целите, ще помогнат за систематизирането на съществуващите знания и ще определят посоката на бъдещите изследвания, които ще разширят нашите познания за образованието.

Д-р. Елис Е. Скоуп,
Педагогически колеж „Банк Стрийт“, Ню Йорк, САЩ

ОБЩА ТЕОРИЯ НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Анотация

Авторите на настоящата статия си поставят задачата да предложат рамка за разработване на образователни политики и за анализиране на съществуващи практики. Те предлагат тезата, че можем да разработим обща теория на образованието, като установим аксиоми, които са валидни сами по себе си и са трайно утвърдени, и следваме правилата на логиката. За разлика от математиката, в обществените науки като цяло и образованието в частност списъкът на недефинираните термини е твърде голям. Ето защо авторите изрично посочват кои са техните основни допускания или аксиоми:

- фундаментални аксиоми – учениците и образованието;
- структурни аксиоми – държавата и училищата;
- функционални аксиоми – субсидиарност, лидерство и мениджмънт, учебна програма, учители и преподаване, оценяване и акредитация, мониторинг и оценка.

При разработването на общата теория на образованието е необходимо да се разгледат някои неписани и често противоположни ценностни системи – например централизирано управление или субсидиарност. Ако трябва теорията да добие политическа тежест, тези ценностни системи следва да са изразени ясно и да станат обществено достояние. Само тогава теорията може да стане отправна точка за обсъждането и изменението на политики, правилници и наредби.

Образованието в най-широк смисъл оказва силно влияние върху почти всички хора през целия им живот. Определянето на образователната политика е част от социалния избор, който прави всяка държава. В зависимост от източника на финансиране различаваме държавно финансирани образователни системи и такива, осигурявани от частния сектор. Настоящата статия е фокусирана основно върху държавно финансираното начално и средно образование.

Аксиома

Думата идва от гръцката *αξίωμα* (*áxiōma*) – „това, което се счита за стойностно или годно“ или „нещо изпъкващо като очевидно“. Класическата философия определя аксиомата като твърдение, което е толкова очевидно или утвърдено, че се приема без оспорване или доказване. В съвременната логика аксиомата е предпоставка или отправна точка на логическото разсъждение, т.е. твърдение, служещо като отправен пункт за извеждането на други твърдения. В математиката аксиомите са съждения за елементи на дадена математическа теория (като геометрия, теория на числата и др.) – понякога „аксиома“, „постулат“ и „допускане“ се използват като синоними.

Да се аксиоматизира една система от знания, означава да се докаже, че всички факти в тази система могат да бъдат изведени посредством стегнати и разбираеми комплекси от изречения (аксиоми), основни понятия/термини/ и логически правила. Аксиоматичният метод е начин за доказване на верността на дадено твърдение. Казваме, че едно твърдение е вярно, ако то следва логически от няколко твърдения, които на свой ред логически произтичат от други твърдения. В самото начало на веригата от доказателства са аксиомите.

Аксиоматичният метод в обществените науки

За разлика от математиката, където във всяка аксиоматична система има само няколко недефинирани понятия, а всички останали са дефинирани прецизно чрез ясно очертана верига от определения и доказателства, списъкът от недефинирани термини в обществените науки е твърде голям – просто поради това, че общественият свят е изключително голям и сложен. Много теории в обществените науки са подобни на по-съвременните математически доказателства. При тези доказателства се приема, че аудиторията има някои основни понятия за системата и е способна да прилага знания от предишни доказателства, за да обясни как следва да се използват едни или други термини и факти. По същия начин в обществените науки видимо се използват много термини, които не се дефинират изрично постоянно, но са общоприети от учените, работещи в областта на тези науки, или са дефинирани прецизно в предишни трудове по съответната дисциплина. Аксиомите, от които специалистът по обществени науки извежда своите доказателства, рядко биват заявявани изрично и в повечето случаи се подразбират. В настоящата статия те са посочени явно и са основен акцент.

Структура и организация

Таблица 1. Опорна структура и организация на общата теория на образованието

		ФУНДАМЕНТАЛНИ АКСИОМИ					
		Ученици					
		Образование					
		ФУНКЦИОНАЛНИ АКСИОМИ					
		Субсидиарност	Лидерство и мениджмънт	Учебна програма	Учители и преподаване	Оценяване и акредитация	Инспекция
СТРУКТУРНИ АКСИОМИ	Държавата	Делегира ресурси	Организира национален колеж за лидери в училищата	Определя рамката на учебната програма	Определя условията на национално ниво	Гарантира надеждност и валидност	Осигурява независима инспекция на училищата
	Училището	Създава средата	Постига отлично качество	Гарантира избор на предмети	Способства за самостоятелно учене	Подпомага ученето	Осигурява външно валидиране

Аксиоматичният метод в образователната област

Несъмнено съществуват множество начини за аксиоматизация на образователната система. В настоящата теория основните допускания за образователната система са посочени изрично, макар че тези идеи могат да бъдат описани като очевидни и присъщи на здравия разум. Те следва да бъдат разглеждани като аксиоми, защото досега не са бивали реално оспорвани.

Приема се за дадено, че читателят има известни познания за образователната система и с тяхна помощ може да разбере как следва да се използват основните понятия: ученик, учител, родител, училище, учебна програма, образование, администриране, оценяване, инспектиране, лидерство и мениджмънт. Освен това, когато основните допускания биват формулирани и защитавани, от читателя се очаква да гледа около себе си и да осмисля рутинната работа на образователната система (всяка образователна система в „реалния свят“).

Аксиоми на образователната система

А. Фундаментални аксиоми

1. **Учениците** развиват своите знания, умения и разбирания чрез образователен процес и стават социални индивиди.
2. **Образованието** дава възможност на учениците да развият максимално своя потенциал и да станат добре адаптирани членове на обществото.

Б. Структурни аксиоми

3. **Държавата** отговаря за ефективното и ефикасно разпределяне и делегиране на достатъчно ресурси, за да позволи на училищата да удовлетворят индивидуалните, социалните и интелектуалните потребности на учениците.
4. **Училището** създава среда, възможности и условия, които позволяват на ученици, учители и родители да взаимодействат и постигат целите на образованието.

В. Функционални аксиоми

5. **Субсидиарността** позволява решенията за образованието на учениците да се вземат възможно най-близо до нивото, на което тези решения ще се изпълняват.
6. Ефективните **лидерство и мениджмънт** на училището осигуряват отлично качество на образованието и високи нива на постижения. **Управлението** е процес, в който нормативно установен екип от **партньори на местно ниво** подпомага и стимулира лидерския екип да изпълнява своите отговорности по мениджмънта на училището.
7. **Учебната програма** осигурява достатъчно широчина и балансираност, позволявайки на учениците колкото повече съзряват, толкова повече да могат да избират предметите, които желаят да изучават.
8. Ролята на **учителя** трябва да се развива успоредно със съзряването на учениците: от директен преподавател на основни знания до помощник на самостоятелното учене.
9. Надеждното и валидно **оценяване** постиженията на ученика предоставя информация за знанията, уменията и разбиранията на отделния ученик, помага му да узнае какво трябва да подобри и осигурява достъп до следващия етап на образованието.
10. Ефективната система за **инспектиране** осигурява външно валидиране на качеството на предоставеното образование и на стандартите за постижения, достигнати от учениците.

A. Фундаментални аксиоми на образователната система

1. Учениците развиват своите знания, умения и разбираня чрез образователен процес и стават социални индивиди.

Кен Робинсън¹ развива тезата, че животът на човека просперира върху основата на три принципа, които трябва да бъдат съблюдавани, за да бъдат нашите училища максимално пълноценни:

- Учениците са естествено различни и многообразни.
- Любопитството кара учениците да учат без допълнителна помощ.
- Учениците са креативни по природа.

Робинсън също така твърди, че срещу тези принципи се изправя една училищна култура, в която повечето учители „бъхтят“, а повечето ученици – „стискат зъби и търпят“.

Права на ученика

Учениците трябва да бъдат ангажирани с училище, в което всички работят заедно със съзнанието, че хората са равни, ценни и имат право на уважение, доброта и любезност; училища, в които всяко дете е важно, всеки ден. Те имат право на удоволствие от ученето, да се чувстват обкрيلени и закриляни и да получават признания за постиженията – в една или друга форма.

Образователната система следва да насърчава училищата, които:

- ценят демокрацията и индивидуалната свобода в култура, където тържествува многообразието и също така
- учат на отговорности, права, почтеност, дълг и гражданство чрез:
 - многобройни възможности за изразяване на личното мнение;
 - насърчаване на усърдието и самоконтрола;
 - постигане на най-високи академични стандарти и нива на личностно развитие;
 - разнообразие от клубове и извънучилищни дейности;
 - възможности за участие в посещения на обекти извън училището и чрез екскурзии;
 - богата палитра от избираеми предмети;
 - насърчаване на активния, здравословен начин на живот и на грижата за околната среда;
 - умело съчетаване на сериозното и целенасоченото със забавното, оптимистичното и творческото.

Учениците имат право на:

- *държава*, която делегира достатъчно ресурси, за да могат училищата да работят ефективно и ефикасно;
- *образование*, което им осигурява свобода да:
 - действат иновативно и изразяват несъгласие;
 - мислят самостоятелно;
 - проявяват активност и упражняват правото си на избор;
- *училище*, което се помещава в подходящи сгради, с добре обзаведени класни стаи и пространства за учене;

¹ Ken Robinson и Lou Aronica, CREATIVE SCHOOLS – Revolutionizing Schools from the Ground Up, Penguin Books (2015). (КРЕАТИВНИ УЧИЛИЩА – революционизиране на училищата отдолу нагоре)

- система, характеризираща се със *субсидиарност*, където проблемите се решават възможно най-близо до мястото на възникването им;
- *лидерство и мениджмънт* на техните училища, насочени към:
 - подобряване на качеството на образованието и
 - повишаване на стандартите за постижения;
- широка и балансирана *учебна програма*, позволяваща им колкото повече съзряват, толкова повече да могат да избират какво да учат;
- квалифицирани и опитни *учители*, притежаващи задълбочени знания и разбирания за предметите, които преподават;
- система за *оценяване и акредитация*, която предоставя на тях и техните родители надеждна и валидна информация от:
 - формативно оценяване в хода на даден модул или курс;
 - сумативно оценяване в края на модула или курса;
- национална система за инспектиране, която осигурява външно оценяване на:
 - качеството на образованието, предоставяно от училището;
 - стандартите, усвоени от учениците.

В интерес на учениците е чрез традиционни ценности и ясно установени граници училището да цени върховенството на закона, което им осигурява безопасност чрез:

- споделено разбиране за кодекса на поведение, който трябва да се спазва в класната стая и в цялото училище;
- отговорност и ентузиазъм, пример за които дава целият управленски, преподавателски и помощен състав, всички родители, настойници, помощници и ученици.

Следствия

Учениците заслужават образователна система, която:

- работи целенасочено за увеличаване на интелектуалните им способности;
- им позволява да работят заедно с други хора;
- уважава самостоятелността на индивида и училище, което:
 - се гордее с това, че утвърждава училището като семейство;
 - съзнава важността на отделния индивид, като същевременно е съпричастно към потребностите на останалите, и разбира тези потребности;
 - предлага широка учебна програма, която развива, и отдава признание на техните таланти;
 - подкрепя учителите в ролята им на способстващи ученето, за да могат те да ангажират, стимулират, провокират и напътстват своите ученици, като същевременно изпълняват изискванията на учебната програма.

2. Образованието дава възможност на учениците да развият максимално своя потенциал и да станат добре адаптирани членове на обществото.

„Образованието трябва да е средство, даващо на деца и възрастни силата да станат активни участници в преобразуването на техните общества. Ученето следва да е насочено и към ценностите, нагласите и поведенията, с които отделните индивиди се научават да живеят заедно в свят, характеризиращ се с многообразие и плурализъм“. ЮНЕСКО²

² Learning to Live Together: The Role of Education. (Да се научим да живеем заедно. Ролята на образованието), UNESCO, 2017.

„За какво е училището? Коя е основната му цел – да облагодетелства индивида или колективното общество? Проблемите в съвременната педагогика отразяват често подценяваното философско противоречие между идеята, че образованието трябва да гради способностите на индивида и убеждението, че то трябва да обучи индивида как да изпълнява обществените цели.“ Стив Харгадон³

Някои исторически бележки

С настъплението на психологията и вярата в научното управление на човешкия ум, педагогическата мисъл в западния свят до голяма степен отразява убеждението, че образованието трябва да се използва за постигането на обществени цели, а способностите на индивида следва да са подчинени на потребностите на обществото. На кого би трябвало да служи образованието?

За разлика от Платон, Сократ е считал, че най-важната част на образованието е способността на отделните хора да укрепват собственото си мислене – колкото повече укрепваме индивидите, толкова по-способни стават те да създават собствени решения.

От друга страна, през 20-те години на миналия век фондация „Рокфелер“ основава педагогически колежи в Америка с ясното съзнание, че в обществото трябва да се създаде група от хора, които са готови да се откажат от предимствата на висшето образование и желаят да станат работници. Училищната система е конструирана така, че да създава хора, които ще се впишат в тази визия за индустриализираната икономика – още едно отражение на идеята за управление на населението в полза на системата.

Навремето британците в колониална Индия е трябвало да обучават част от населението така, че да станат мениджъри, а всички останали – да бъдат послушни. Не са им трябвали хора, които усещат, че могат. По същия начин пруската образователна система е трябвало да обучава войници, които да излязат на бойното поле и да изпълняват заповеди. Прусците са съзнавали, че усещането за индивидуална способност не позволява хората да бъдат управлявани отгоре надолу и не осигурява необходимото послушание.

Образованието в комунистическите страни бе изцяло подчинено на партийната идеология, в чиято основа са идеите за класова борба, диктатурата на пролетариата и ликвидирането на частната собственост, които заедно трябва да доведат до възтържествуване на комунизма в целия свят. Имаше и крайности, например в България през 1979 г., когато правителството прие програма за цялостна реформа на образованието. Съгласно тази програма всеки ученик трябваше да завърши средно образование и задължително да усвои една или друга професия, за да е готов да се влее в редиците на пролетариата. По този начин интересите на обществото бяха поставени изцяло над интересите на индивида. Дори в наши дни, в България през 21-и век, учениците преминават от седми в осми клас чрез контролиран от държавата процес на приемане. За всяко училище държавата, чрез държавен план-прием, определя колко ученици трябва да бъдат приети за обучение в съответната професия или профил.

Сложността на разсъжденията за образователната система не заслужава тези опростени примери, но те пораждаат някои основни въпроси:

1. Какъв е резултатът от настоящата ни учебна система? Какво означава „резултат от учебна система“? Как можем да оценим или измерим резултата от образованието?
2. Когато завършват нашата публична образователна система, дали повечето ученици вярват, че са станали добри учаци?

³ Steve Hargadon. Using Education to Serve the Individual (Използване на образованието в служба на индивида), www.getacclaim.com.

3. Могат ли те да са независими и самостоятелни? Какви математически и цифрови компетентности притежават?

Защо почти цялата учебна система оставя у повечето хора, които преминават през нея, усещането, че не са добри учаци?

Образователният дебат се води на три нива:

1. Административно – как планираме уроци, как заделяме време, как разработваме и избираме учебници и т.н.
2. Педагогическо – кои са методите на преподаване, трябва ли учениците да се направляват сами, трябва ли да има проектно-базирано обучение и пр.?
3. „За какво е училището?“ Коя е основната му цел – да облагодетелства индивида или обществото?

В повечето случаи, когато търсим отговори на различни въпроси, трябва да имаме предвид, че можем да стигнем до устойчиво решение, ако спазваме следното правило: съюзът „или“ трябва да бъде заместен от съюза „и“. Вместо да губим време в спорове за това кой е по-важен в образованието – родителят *или* учителят, би трябвало да намерим правилното място за родителя *и* за учителя.

„Единствената причина, поради която преподаваме четене, писане, аритметика и пр. е, че това са общи езици, позволяващи ни да създадем живот с по-добри преживявания за човечеството.“

Джордан Шапиро⁴

Фигура 1. Стиллове на преподаване и възраст на ученика

Какво точно казва Шапиро:

- „Ще дадем на всеки индивид силата да стане по-умен, по-способен да мисли ясно и да се сдобие с оръдия на труда, а след това той сам ще гради своя живот“

⁴ Jordan Shapiro. "Using the education system to create the world we want" (Да използваме образователната система, за да създадем света, който искаме), www.getacclaim.com.

или

- „Трябват ни граждани, притежаващи определен набор от умения, така че когато им кажем: какво според нас трябва да правят, те да могат да го направят“.

Може да е само първото – основната цел на образованието далеч не са потребностите на общността. От образованието се иска да направи хората интелектуално по-мощни, така че после да работят заедно с други хора и да градят общността. Приоритет на образованието е да зачита самостоятелността на индивида.

Следствия

Училищата трябва да са базовите структури, в които се реализира свободата – свобода, позволяваща и на учениците, и на учителите да бъдат иновативни и да не се съгласяват.

За да бъде едно общество здраво, ученици и учители трябва да могат да мислят самостоятелно и да поставят под въпрос утвърдени идеи.

Ако училищата наистина подготвят учениците за активни членове на демократичното общество, те трябва да им осигуряват много повече истински възможности за упражняване в демократично управление и вземане на решения.

Осигуряването на самостоятелност и избор още в ученическите години е важно не само защото всеки човек е иманентно и уникално ценен, а и защото демократичните системи на управление зависят от доброволното участие на мислещи хора.

На практика в очите на учениците училището е възплъщение на образователната система, която на свой ред е възплъщение на държавата. Ето защо с напредването на възрастта на ученика системата като цяло трябва да гарантира, че:

- учебната програма е структурирана и организирана така, че учениците да разполагат с възможност за избор на предмети и модули, които желаят да изучават;
- родителите имат подходящ достъп до училището и подробна информация за напредъка на децата им;
- учителите разполагат с голям арсенал от педагогически техники и:
 - да изпълняват ролята на помощници на ученето, а не само
 - да подготвят учениците за изпити.

Б. Структурни аксиоми на образователната система

- 3. Държавата** отговаря за ефективното и ефикасно разпределяне и делегиране на достатъчно ресурси, за да позволи на училищата да удовлетворят индивидуалните, социалните и интелектуални потребности на учениците.

„Държавната образователна система е част от публичния сектор и използва ресурси във вид на данъци, събирани принудително от частния сектор. Ето защо ефективното използване на средствата, заделени за образованието, е въпрос от изключителна важност за икономиката на публичния сектор. За данъкоплатците е важно да знаят дали парите им се използват за подобряване на общественото благосъстояние. Те искат да видят не просто резултат, а оптимален резултат. От друга страна, държавата трябва да действа в полза на социалната справедливост. Поради това икономическият анализ на публичния сектор, включително на образованието, е насочен към намирането на баланс, който осигурява ефек-

тивно използване на средствата и едновременно с това създава определено количество социална справедливост."⁵

Въпреки че има изключения, т.е. хора, които не знаят кое е в техен най-добър интерес, приема се, че в пазарната икономика:

- хората мислят рационално и
- постоянно се стремят да подобряват своето благосъстояние с ограничените ресурси, които имат.

Следователно държавно финансираното обучение или част от него може да се разглежда като елемент на системата за обществено благосъстояние, използван от хора до определена възраст.

Парадоксално е, но няма никаква първопричина за това държавата изобщо да трябва да участва в образованието. Според някои⁶ държавното участие в образованието е феномен на XX век и движението за свобода вече е започнало и набира сили, особено в САЩ.

За много хора и със сигурност за целите на настоящата статия, аксиоматична истина е, че за да осигурява еднакви възможности за образование на всички, държавата:

- принуждава тези родители, които иначе биха пренебрегнали образованието на децата, да изпращат децата си на училище;
- прави образованието достъпно за всички;
- гарантира съхраняването на демокрацията и
- помага за създаването на обща социална тъкан, в която всички биват уважавани и приемани; държавата трябва да изпълнява първостепенно важна роля в образователната система.

С други думи, за да гарантира, че всеки ученик има достъп до образование (особено ако на училището са делегирани значителни задължения и правомощия), държавата трябва да осигури:

- подходящи условия за индивидуално развитие и
- централизирано определяне на цели, политики, приоритети, стандарти и задължения за отчетност⁷.

Делегирането и субсидиарността могат да бъдат разглеждани като част от две функционални сфери, с обща отговорност, която е запазена за държавата:

- функциите, които изискват национална или централна перспектива;
- функциите, които могат да бъдат делегирани на училището.

Въпреки че тези функции изискват цялостна национална перспектива, това не е равнозначно на задължителен политически контрол, примерно от министерство на образованието или от друг равностоен орган. Те могат да бъдат изпълнявани от неминистерски структури, постоянни комисии или работни групи, които се отчитат директно пред парламента като:

- агенция/бюро по квалификации, учебни програми и оценяване;
- агенция/бюро по образователни стандарти;

⁵ Public Sector Economics; 4th Edition (Икономика на публичния сектор, IV изд.), C. V. Brown & P. M. Jackson Wiley-Jackson (1991), www.getacclaim.com.

⁶ Alliance for the Separation of School and State (Алианс за отделяне на училището от държавата).

⁷ Това е особено важно, когато значителни задължения, правомощия и задължения за отчетност са децентрализирани до нивото на училището.

- национален колеж/институт за лидери в училищата;
- постоянна комисия по възнагражденията и условията на труд на учителите;
- постоянна комисия по учителски стандарти;
- работна група по управленски информационни системи - УИС.

В образователните системи, характерни за които са местното управление на училищата, съчетано с местно финансово управление, изключително важно е държавата да разработи:

- нормативна уредба за устройството на органите за управление – местни партньори, които подпомагат и стимулират лидерските екипи във връзка с изпълнението на техните задължения;
- схема за делегиране, която определя правата и задълженията на училищните лидерски екипи и органите за управление, и установява ясни финансови правила и процедури.

Следствия

Образованието е сложна и динамична система, която включва мрежа от училища, правителствени институции, неминистерски структури, родителски организации, търговски организации и доброволни сдружения. Ето защо основната функция на държавата е да гарантира нейното съответствие с принципа за оптималност на Белман⁸: всички горепосочени функции трябва да водят до оптимално развитие на личните, социалните и интелектуалните качества на ученика.

4. Училището създава среда, възможности и условия, които позволяват на ученици, учители и родители да взаимодействат и постигат целите на образованието.

Ходенето на училище започва да става задължително през 18. век. Публичният интерес в образованието се увеличава и националните и местните органи за управление започват да поемат все по-голяма роля в област, дотогава считана за отговорност на родителите. Днес повечето държави имат официални системи за задължително образование – период на образование, който е задължителен за учениците и се определя от държавата. В различните страни това образование може да се осъществява в регистрирано училище или у дома. Училището е образователна институция, чиято задача е да осигурява среда и средства за обучение на учениците под ръководството на учители.

Учениците в тези системи преминават последователно през поредица от училища. Тези училища носят различни наименования в различните страни, но в общия случай са начални и средни.

Начално училище е това, в което ученици на възраст от около 5 до 11 години преминават през първия етап от официалното задължително образование (ниво 1)⁹, и обикновено е безплатно. Същото образование може обаче да се предлага в независими училища срещу такса.

Средното училище е това, в което учениците на възраст от 11 до поне 16 години, а

⁸ Принцип за оптималност на Белман: Независимо как е достигнато едно състояние в дадена динамична система, всички решения, вземани от този момент до края на процеса, трябва да осигуряват оптимална стратегия. Bellman, R.E., 1957. *Dynamic Programming (Динамично програмиране)*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

⁹ Ниво 1 по скалата на **Международната стандартна класификация на образованието (МСКО)** – статистическа рамка за организиране на данни за образованието, поддържана от Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО).

понякога и до 19 години, преминават през втория и третия етап на официалното задължително образование, т.е. основния курс (ниво 2)¹⁰ и гимназиалния курс (ниво 3)¹¹. Основният и гимназиалният курс могат да се предлагат в едно и също средно училище или в различни училища.

За да отговорят на изискванията на 21. век, училищата трябва да са организирани така, че да са съобразени:

- с възрастта и етапите на развитие на учениците;
 - с изискванията на учебната програма;
- (както и за по-възрастните ученици)
- с изискванията на системата за изпитване;

и да имат подходящи сгради с подобаващо оборудвани класни стаи и учебни пространства.

Някои училища вече изпълняват изискванията на официалната учебна програма и осигуряват на учениците възможности за:

- саморазвитие;
- самостоятелно управлявано учене;
- интерактивно учене и
- дистанционно обучение.

Напредъкът на информационните технологии и на техниките за контрол ще предоставя все по-големи възможности за самостоятелно учене във виртуални класни стаи, които не зависят от физическото присъствие на учителя.

Утрешното училище ще бъде сложна, самоорганизираща се система в радикално преустроена среда. То ще трябва да позволява на хора

- с различни функции,
- с различни набори от умения,
- с различно образование и
- от най-различни възрасти

да взаимодействат успешно и постигат националните очаквания и стандарти, приложими към:

- здравето и безопасността,
- учебната програма,
- изпитните изисквания,
- заплащането и условията на труд на учителите и
- финансирането.

Училището на утрешния ден ще трябва да разработи „Училищен наръчник/правилник“ за улесняване на комуникацията с всички негови партньори. В училищния наръчник трябва да са посочени националните политики, както и училищните политики, приложими специално към техните ученици. Училищните наръчници са един от многото начини за ефективна комуникация на училището с родителите. Училищният наръчник е ценен ресурс за родителите, с чиято помощ могат да изберат училище, да се подготвят за училище и да взаимодействат с училището през учебния процес. Когато родителите са успешно и съдържателно включени в ученето на своите деца и в живота на техните училища, децата успяват повече. Добрата комуникация, връзка и информация са ключ към успешното включване. Училищният наръчник трябва да спомага за поддържането и укрепването на взаимоотношенията между училищата, местните партньори и родителите.

За да постигне и поддържа успешно високо качество на образованието чрез цикъл

¹⁰ Ниво 2 по скалата на МСКО.

¹¹ Ниво 3 по скалата на МСКО.

на непрекъснато усъвършенстване, училището трябва да привлича всички свои партньори в изготвянето на плана за неговото развитие. В него трябва ясно да бъдат заявени веруюто и целите на училището, договорени от партньорите. Той трябва също така да поставя по-конкретни цели за всяка от следващите четири или пет години, с повече детайли за най-близките следващи години. За всяка цел планът трябва да определя:

- задачи или подцели;
- срок за изпълнение;
- отговорници;
- критерии за успех;
- финансови последиствия;
- участие на партньорите/управителния орган.

Утрешното училище трябва да събира, обработва, обобщава, систематизира и разпространява значителни обеми от информация – това зависи от управленските информационни системи на много високо ниво. Държавата не бива да посочва платформата, но следва да специфицира изискванията към всяка платформа и да финансира внедряването на всяка такава система, която способства за:

- обмяна на информация между ученици, учители и родители;
- обмяна на информация между училището, местните органи и държавата.

Освен да регламентира използването на училищния уебсайт, облачните технологии и социалните мрежи, училището следва да гарантира, че учениците:

- могат да работят позитивно и уверено в цифровия свят;
- притежават умения и знания за ефективно използване на цифровите технологии с цел да участват в общественния живот, да водят комуникация с други и да консумират цифрово съдържание.

Училището на утрешния ден трябва да е „интелигентно училище“ (Макгилкрайст и сътр., 1997)¹²; „училище, което може да се учи от грешките си, като бързо открива и отстранява недостатъците“. Това на свой ред изисква официални дискусии между:

- тези, които участват непосредствено в ежедневието на училището – ученици, учители и помощен персонал;
- тези, които са тясно свързани с училището – родители, управителни органи /обществен съвет, настоятелство, борд и други/ и други партньори.

Следствия

Въпреки че държавните и общинските органи придобиват все по-значителна роля, образованието на практика се осъществява в стотици училища и хиляди класни стаи, а не в сградите на министерствата или общините.

Чрез неминистерски публични органи, които се отчитат пред законодателя, а не пред администрацията¹³, като например:

- агенция по учебни програми и изпити;
- агенция по образователни стандарти;

държавата следва да установи *широки* параметри за мениджмънт на училищата.

Реалната отговорност обаче

- за подобряването на качеството на образованието и
- за повишаването на стандартите за постижения

следва да се делегира на управителните органи и на лидерските екипи в училищата.

¹² MacGilchrist B, Myers K и Reed J, The intelligent School (Интелигентното училище), Paul Chapman Publishing, 1997.

¹³ Целта е да не се допусне пряко политическо влияние и контрол.

В. Функционални аксиоми на образователната система

- 5. Субсидиарността** позволява решенията за образованието на учениците да се вземат възможно най-близо до нивото, на което тези решения ще се изпълняват.

„Няма смисъл да наемете на работа умни хора и да им казвате какво да правят; ние наемаме умни хора, за да ни казват какво ние да правим.“

Стив Джобс, съосновател на Епъл Инк.

Оксфордският речник на английския език определя subsidiarity като „принцип, съгласно който централният орган трябва да има subsidiary функция, изпълнявайки само задачите, които не могат да бъдат изпълнени на друго, по-ниско ниво“.

Субсидиарността е принцип на общественото устройство, съгласно който социалните и политически проблеми следва да се решават на най-близкото (или местно, локално) ниво, заинтересовано от тяхното решаване. Приложена към структурата и организацията на сложни системи, subsidiarity означава делегиране на правомощия и възможности за избор.

Тъй като крайната цел на образованието е да облагодетелства ученика, качеството на образователната система зависи от делегирането на правомощия и възможности за избор на нивото, което е най-близо до ученика. Следователно държавата е длъжна да определи структурата и организацията на образователната система и нивата, на които следва да бъдат делегирани правомощия и възможности за избор, и правата, и задълженията на тези нива.

Най-яркият наличен показател за спазването на принципа на subsidiarity е определянето и делегирането на финансова отговорност (местно финансово управление). В следващата таблица са дадени примери за делегирането на правомощия и възможности за избор на различни нива на образователната система.

Таблица 2. Правомощия и възможности за избор

Ниво в структурата	Правомощия и възможности за избор
Държавата	Разпределя националния бюджет между отделните институции, напр. 29 % за здравеопазване, 15 % за образование, 9 % за отбрана и т. н. Разпределя националния бюджет между общините – финансови разчети с органите на местното управление. Определя колко от тези средства трябва да се изразходват за училищата като целеви бюджетни кредити.
Местният орган	Определя структурата и организацията на училищата в съответната община – брой, начални, основни, средни, професионални, общообразователни и др. Определя формулата за финансиране, с която средствата ще се разпределят между отделните училища.
Училището	Разпределя бюджета на училището между отделните видове разходи, напр. 53 % за преподавателския състав, 24 % за други разходи по персонала, 6 % разходи по поддръжка на материалната база и 17 % за консумативи и услуги. Изготвя времеви график и разпределение на преподавателския състав.
Катедрата /предметната комисия/	Избира подходящ набор от учебници. Избира подходяща изпитна комисия. Установява критерии за оценяване и за уеднаквяване на оценяването от учителите в катедрата с цел повишаване на надеждността и валидността на оценките. Анализира резултатите от всички изпитни задачи, за да се увери, че всички ученици постигат добър напредък.
Учителят	Използва разнообразни преподавателски методи съобразно изискванията на учебната програма и потребностите на учениците. Грижи се всички задачи за оценяване да бъдат организирани и приложени в съответствие с изискванията на катедрата, училището и изпита.
Ученикът	Трудно е да се опишат правомощията и възможностите за избор на учениците, ако субсидиарността не е достатъчно развита, за да имат право да избират какво да учат. Но дори и да имат право на избор, те трябва да упражняват това право грижливо и с мисъл за своето бъдеще.

На всяко ниво, като например:

- разпределянето на националния бюджет за образование между местните органи – финансови разчети с органите на местното управление;
- формулата за финансиране на училищата, прилагана от местните органи, и
- разпределението на училищния бюджет между основните видове разходи;

принципите, критериите и формулите за разпределяне на ресурсите трябва да са:

- открити, прозрачни, справедливи и обективни, и
- да отразяват реалните разходи, присъщи на образованието¹⁴.

Всяко училище е общност от ученици с неповторима комбинация от учебни потребности, което изисква разнообразни стратегии за достигане на отлично качество на образованието и високи стандарти за постижения. Вместо централизирани решения за:

- детайлите на учебната програма;
- преподавателските подходи;
- разпределението на ресурсите;

училищата трябва да имат възможност да:

- определят свои приоритети по отношение на потребностите на учениците;

¹⁴ Staribratov I, Kunchev M и Budgell P: "The System of Delegated Budgets in Secondary Education - Fairness and Predictability" (Системата от делегирани бюджети в средното образование – справедливост и предвидимост), Strategies for Policy in Science and Education, 5/2015.

- избират стратегии за реализацията на тези приоритети;
- адаптират учебната програма към своите условия;
- разпределят ресурси и подбират персонал за прилагането на тези стратегии;
- провеждат програми за професионално усъвършенстване и помагат по различни начини на учителите да добият знанията и уменията, необходими за изпълнението на предпочитаните програми;
- следят напредъка за постигането на целите и
- осигуряват стимули и възнаграждават успеха.

Ако всички тези и други действия са съгласувани и се прилагат така, както са замислени, резултатите би трябвало да са подобрения за учениците и да има общ принос за ефективността на училището.

Следствия

На теория и по интуиция, субсидиарността трябва да има пряко и положително влияние върху учебните резултати на учениците. Това обаче изисква:

- специализирано обучение за лидерския екип¹⁵ и учителите;
- участие на местните партньори, т.е. на управителния орган.

Принципът на субсидиарност, съпътстван от делегиране на финансова отговорност, правомощия и задължения за отчетност¹⁶, е източникът на автономността на училището. Следователно тази автономност следва да се делегира на училищно ниво в централно определена рамка от цели, политики, приоритети, стандарти и отговорности¹⁷:

- ясни финансови регламенти, процедури, и управление на финансовия риск;
- национален анализ на резултатите от изпитите, чрез който се измерват напредъкът и добавената стойност на училището, което позволява на управителния орган да изисква отчетност от лидерския екип;
- национална система за инспекция на училищата, която осигурява на управителния орган данни от външното оценяване на общата ефективност на училището, като му позволява да изисква отчетност от лидерския екип.

Местното управление на училището или училищно-базираното управление с неявата:

- ясна рамка за делегиране, съпътствана от
- също толкова ясна рамка за отчетност

следва да гарантира, че субсидиарността е движещата сила на подобренията на качеството на образованието и на повишаването на стандартите за постижения.

6. Ефективните лидерство и мениджмънт на училището осигуряват отлично качество на образованието и високи нива на постижения. **Управлението** е процес, при който нормативно установен екип от **партньори на местно ниво** подпомага и стимулира лидерския екип да изпълнява своите отговорности по мениджмънта на училището.

¹⁵ Национален колеж за лидери в училищата, който:

- разработва национална програма за професионална квалификация на директори и
- осигурява непрекъснато професионално усъвършенстване на членовете на лидерските екипи и управителните органи.

¹⁶ Локално финансово управление.

¹⁷ Схема за делегиране.

Дебатът за връзката между лидерство и мениджмънт е ключ към разбирането на факторите, които правят училищата ефективни. Съвсем ясно е, че личните приоритети на лидерите, начините, по които те разпределят своето време, ресурси и енергия, имат огромно влияние върху цялостното функциониране на училището. По същество въпросът за връзката между лидерство и мениджмънт е въпрос на:

- статичност или промяна,
- статукво или трансформация,
- добро или отлично,
- подобряване или преобразяване.

Следователно тази връзка има централно място във всяка дискусия за естеството на ролята в училищата.¹⁸ Качеството на лидерството има фундаментално значение за:

- усъвършенстването на училището,
- ефективността на училището,
- постигането на отлични резултати и
- осъществяването на промени и иновации.

Съществува тясна зависимост между качеството на лидерството и успеха на една организация. Възможно е да се установи пряка причинно-следствена връзка между:

- лидерството,
- успеха на организацията,
- представянето на учителите и
- постиженията на учениците.

Едновременно с това, важно е да се помни, че лидерството трябва да бъде балансирано с ефективен мениджмънт, съответно стратегическата перспектива трябва да е свързана с оперативната.

Лийтуд и сътр. (2006)¹⁹ илюстрират растящия интерес към развитието на разпределено лидерство, т.е. лидери на средно ниво вместо мениджъри на средно ниво. Авторите изтъкват важността на лидерите на средно ниво:

„Най-важните резултати от това изследване ... се отнасят до непреките ефекти на общата маса от лидери върху ученето и постиженията на учениците, произтичащи от преките му ефекти върху работата на персонала. На общата маса от лидери се дължат значителните 27 % от разликите между постиженията на учениците от различни училища.“

Ключовата фраза тук е „обща маса от лидери“ (total leadership). Тя показва, че макар работата на посочения/назначения лидер да е важна, в училището има една съществена маса от лидери, която невинаги е свързана с тяхната роля или статут в организацията.

„В крайна сметка, лидерството, което остава фокусирано върху ученето и продължава във времето, е съзнателно разпределено лидерство, то е истински споделена отговорност и се поема толкова, колкото се и дава.“ (Харгрийвс и Финк, 2006 г.)²⁰

Точно това е истинското предизвикателство: разпределеното лидерство означава, че то се разглежда по-скоро като колективна способност, а не като личен статус.

¹⁸ West-Burnham J (2010) Understanding leadership and management (Разбирания за лидерство и мениджмънт), Nottingham, National College (бивш NCSL).

¹⁹ Leithwood K. et al (2006), Seven Strong Claims about School Leadership (Седем важни твърдения за лидерството в училищата), National College (бивш NCSL).

²⁰ Hargreaves A. и Fink D. (2006), Sustainable Leadership (Устойчиво лидерство), San Francisco, Jossey Bass).

Какви предимства има разпределеното лидерство?

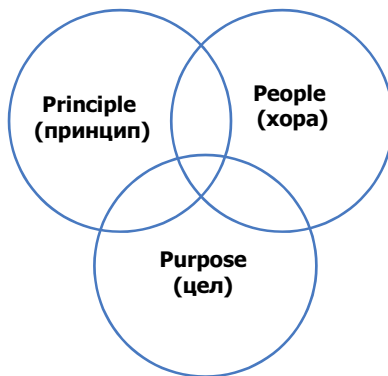
- Индивидуалното/героичното лидерство не е устойчиво в един сложен и бързо променящ се свят.
- Йерархичното лидерство няма морални основания в организация, посветена на ученето в демократично общество.
- Споделеното лидерство признава и укрепва професионализма и истинската колегиалност.
- Екипно-базираният подход към организацията на училището изисква споделено лидерство.
- Хармонизирането на визии и ценности е по-възможно при наличието на споделено лидерство.
- Споделеното лидерство отключва творческите способности на всички.
- Постигането на устойчиво представяне е по-възможно при наличието на споделено лидерство.

Лидерството в образованието е свързано с „трите P“:

P inciple (принцип)	моралната основа на училището
P urpose (цел)	основна дейност на училището
P eople (хора)	социалните взаимоотношения в училището

Успяващите лидери са тези дейци в образованието, които балансират и интегрират „трите P“ така, че те да се урівновесят и подпомагат взаимно, както е показано на фигура 2.

Фигура 2. Същност на лидерството

Връзката между лидерството и мениджмънта може да бъде описана и чрез относителния им принос към дейността на училището. Уместно е в уравнението да включим и рутинната административна работа, защото тя има важна роля в живота на всяко училище.

Таблица 3. Лидерство, мениджмънт и администрация

Лидерство	Мениджмънт	Администрация
Върши правилните неща	Върши нещата правилно	Върши нещата
Прокарва пътеки	Следва пътеките	Благоустроява пътеките
Сложност	Яснота	Последователност

Лидерството се разглежда като носещо отговорност за ценностите, върху чиято основа работи училището. Кои са правилните неща, разбира се, е спорен въпрос, чийто отговор е функция на:

- личните ценности,
- преобладаващия консенсус в обществото и
- доминиращата морална хегемония.

Задачите на мениджмънта са:

- да превръща принципите в реална практика;
- да „върши нещата правилно“ и
- да се фокусира върху системите, структурите и резултатите.

Администрацията отговаря за:

- изпълнението на всички рутинни задачи;
- организационните процедури и
- инфраструктурата.

В национална структура, която се характеризира със субсидиарност, управителните органи на училищата работят с лидерския екип, за да гарантират, че училището осигурява:

- отлично качество на образованието, както и
- много високи стандарти за постижения.

Заедно с лидерския екип, който отговаря за оперативния мениджмънт, управителните органи определят целите и политиките на училището. Тези органи трябва да съблюдават изискванията за прозрачност и отчетност по отношение на подбора на персонал и на структурите за управление, да участват в срещи и да поддържат контакт с родителите.

Основните роли на управителните органи са:

- да гарантират яснота на визията, ценностите и стратегическата ориентация;
- да изискват от лидерския екип отчетност за представянето на училището и неговите ученици, и за управлението на представянето на педагогическия персонал;
- да упражняват надзор върху финансовата дейност на училището и следят за правилното изразходване на средствата, с които то разполага.

Те също така изпълняват редица други важни задължения, в това число:

- ефективно взаимодействие с лидерския екип за оповестяване на визията, ценностите и стратегическата ориентация на училището и за изграждане на култура на високи постижения;
- поддържане на баланс между стимулирането и подпомагането на лидерския екип, задълбочено познаване на силните страни на училището и на областите, в които то се нуждае от подобрене;

- оказване на подкрепа за ефективно функциониране на лидерския екип въз основа на задълбочено познаване на трудностите, пред които е изправено училището;
- стриктно управление на работата на директора на училището;
- задълбочено познаване на въздействието на преподаването, ученето и оценяването върху напредъка на учениците, които в момента се обучават в училището;
- гарантиране, че данните от оценяването, които предоставя училището, осигуряват на управителните органи достатъчна и точна информация за задаването на сондиращи въпроси относно резултатите, постигнати от учениците;
- гарантиране на надлежното управление на училищните финанси и оценяване на начините, по които училището използва приходите от допълнителни източници.

Следствия

Когато се делегират значителни отговорности, правомощия и задължения за отчетност, важно е училището да изгради подходяща структура за управление с ясно дефинирани:

- роли и отговорности;
- длъжностни характеристики;
- личностни характеристики.

Предвид бързото развитие на образователните и информационните технологии и на компютърно-базираното учене, училищата могат например да помислят за назначаването на заемащ по-висок пост лидер, който да отговаря за развитието на *образователните технологии* с цел:

- насърчаване на използването на различни методи за преподаване,
- подпомагане на учителите за развитие на добри практики и
- споделяне на опит.

Това трябва да бъде съпътствано от структура за управление на резултатите, пред която да се отчетат заемащите отговорни постове.

Лидерският екип трябва да работи в тясно взаимодействие с управителните органи, за да могат тези органи:

- ефективно да изпълняват определените им със закон задължения за изискване на отчетност от лидерския екип;
- да са ангажирани със собственото си усъвършенстване като управителни органи, за да подобряват своята работа.

За да изпълняват ролята си, управителните органи трябва да са ангажирани със собственото си развитие – да работят с лидерските екипи, за да гарантират, че те разбират последствията от всички промени в трудовото законодателство, в правилата за провеждане на изпити и в уредбата за финансиране на училищата.

След провеждане на инспекция в училището управителните органи, заедно с лидерския екип, отговарят за получаването на доклада от инспекцията и за разработването на план за действие, насочен към решаването на основните проблеми, установени от инспекцията.

7. Учебната програма осигурява достатъчно всеобхватност и балансираност, позволявайки на учениците колкото повече съзряват, толкова повече да могат да избират предметите, които желаят да изучават.

Изисквания към учебната програма

Всички ученици имат право на учебна програма, която:

- е балансирана и има широка основа;
- насърчава духовното, емоционалното, моралното, културното, интелектуалното и физическото развитие на учениците в училището и в обществото;
- подготвя учениците за възможностите, отговорностите и реализацията в живота, като ги „оборудва“ с подходящи знания, разбирания и умения;
- позволява на младите хора да развият пълния си потенциал и да вземат информирани и отговорни решения през целия си живот.

Учебната програма трябва да определя:

- нейната обща цел;
- нейните конкретни цели;
- учебните области и участващите в тях предмети (допринасящи предмети);
- междупредметните връзки;
- мисловните умения и личните качества;
- начините на обучение, достъп до които трябва да имат учениците; както и
- отношенията и нагласите, които учениците трябва да имат възможност да развият.

Фигура 3. Възможност на ученика да избира предметите, които да изучава

Учебната програма за всички ученици, независимо от тяхната възраст, задължително трябва да включва:

- Учебни области и участващи в тях предмети:
 - роден език,

- съвременни чужди езици,
- математика,
- наука и технологии,
- информационни и комуникационни технологии,
- хуманитарни науки,
- изкуства,
- физическо възпитание и спорт,
- обществена и гражданска грамотност.
- Универсални умения за:
 - комуникация,
 - използване на математиката,
 - използване на ИКТ.
- Мисловни умения и лични качества свързани с:
 - управление на информация,
 - мислене, решаване на проблеми и вземане на решения,
 - изобретателност,
 - работа в екип,
 - инициативност и предприемачество,
 - самостоятелност.

Планиране и организиране на учебната програма

Учебната програма трябва да се планира и организира на три нива:

1. Държавата трябва да определя структурата и организацията на рамката на учебната програма, позволяваща на учениците колкото повече съзряват, толкова повече да могат да избират изучаваните предмети.
2. Тъй като учебната програма за по-големите ученици се определя от изпитите за образователна степен, държавата следва да определя подробно изискванията към съдържанието и оценяването за всички предмети, преподавани в училище.
3. В рамките на училището учителите трябва да планират подробно как и кога ще организират съдържанието, преподаването и оценяването на учебната програма по техния предмет.

В такъв случай училището отговаря за:

- подробно запознаване на управителните органи, родителите и учениците със структурата и организацията на учебната програма,
- представянето пред управителните органи, родителите и учениците на резултатите от явяването на учениците на вътрешни и външни изпити.

Ролята на държавата при определянето на рамката на учебната програма

Структурата и организацията на рамката на учебната програма, позволяваща на учениците колкото повече съзряват, толкова повече да могат да избират изучаваните предмети, трябва да се определят на национално ниво. Те обаче не трябва да се определят непосредствено от министерството на образованието. Държавата може да създаде неминистерски орган – агенция по квалификации, учебни програми и оценяване, която се отчита директно на парламента.

Ролята и функциите такава агенция при определянето на общата схема за осъществяване на образованието могат да са толкова различни, че да водят до коренно различни подходи. Тези разлики могат да бъдат характеризирани, по-конкретно, по отношение свободата на избор, с която разполагат учениците.

Двете илюстрирани по-долу рамки показват философското противопоставяне между²¹:

- **рамка А**, основана на убеждението, че индивидът трябва да бъде обучаван да изпълнява обществените цели, от една страна, а от друга,
- **рамка Б**, основана на идеята, че образованието трябва да развива способностите на индивида.

В рамка А има единна учебна програма до края на седми клас (14-годишна възраст, в първи клас на 7 години), която е задължителна за всички ученици. След 14-годишна възраст има различни пътеки – професии или профили. Учебните програми за тези пътеки обаче се определят от държавата.

Непълноценната интерпретация на „убеждението, че индивидът трябва да бъде обучаван да изпълнява обществените цели“, при която учениците се насочват към пътеки, подготвени от държавата, води до два реални конфликта с рамка А:

1. Непосредствен конфликт между целите на съзряващите ученици и структурите, въведени от държавата за изпълнение на обществените цели; и
2. дълбок конфликт между реалните цели на обществото и същите тези структури, които са въведени, защото се счита, че изпълняват потребности на обществото.

В рамка Б има аналогична единна учебна програма до края на деветата година (14-годишна възраст, в първи клас на 6 години), която е задължителна за всички ученици. През двете години след 14-годишна възраст учениците могат да избират част от предметите, които да изучават. Държавата определя броя на учебните часове седмично.

В края на 11-тата година учениците полагат първите публични изпити по осемте предмета, които са избрали от списъка. След тези публични изпити, в рамка Б, 16-годишните ученици специализират три или четири предмета през годините 12-та и 13-та. В края на 13-тата година, когато са на възраст 18 години, полагат втори набор от публични изпити с повишена трудност. Ето защо по средата на 11-тата година училището трябва да съобщи на своите ученици кои предмети ще могат да изучават през годините 12-та и 13-та. Учениците са свободни да избират предметите, които ще изучават. Нито министерството на образованието, нито общината определят какви предмети да изучават учениците след 16-годишна възраст. Това зависи от предметите, за чието преподаване учителите се считат за достатъчно опитни или квалифицирани, и от избора на учениците.

Ролята на държавата при определянето на съдържанието на учебната програма

Тъй като учебната програма за по-големите ученици се определя от изпитите за покриване на образователна степен, агенцията по квалификации, учебни програми и оценяване следва да определя подробно изискванията към съдържанието и оценяването за всички предмети, преподавани в училище. Понеже това включва две функции, агенцията по квалификации, учебни програми и оценяване трябва да гарантира, че тези изисквания:

- определят подробно съдържанието на изучаваните предмети и
- осигуряват ефективно въведение в университетското образование по този предмет.

²¹ Steve Hargadon. Using Education to Serve the Individual (Използване на образованието в служба на индивида), www.getacclain.com.

Планиране от учителя на съдържанието, преподаването и оценяването на учебната програма

Един специфичен модел е доказал своята полезност за планирането на учебни програми. Той е известен като „спираловидна учебна програма“ и в основата му е теорията на Брунър за когнитивното израстване. Хипотезата на Брунър (1960 г.)²² е, че „всеки предмет може да бъде преподаван по интелектуално почтен начин на всяко дете, независимо от неговия стадий на развитие“, което може да се постигне именно с така наречената от него „спираловидна учебна програма“:

- учениците се връщат неколкократно към едни и същи проблеми, теми или предмети през годините си в училище;
- сложността на проблема или темата се увеличава с всяко следващо разглеждане;
- новото учене има връзка с предишното учене и поставено в контекста на предишна информация.

Спираловидната учебна програма е образователен подход, при който основни понятия биват представяни на ученика в ранна възраст и след това разглеждани неколкократно с все по-голяма сложност. Този подход е известен и като „разтегнат“ или „разпределен“ подход. Този вид учебни програми се различават от „блокираните“ или „масираните“ програми, при които трудните понятия се въвеждат едва след като ученикът е натрупал определена „маса“, т.е. когато достигне по-високо образователно ниво.

Следствия

Изключително важно е управителните органи, лидерските екипи и учителите:

- да познават дизайна и предназначението на учебната програма;
- да знаят как се прилага учебната програма;
- да използват методи на преподаване и комуникация с учениците, които съответстват на съдържанието и целите на учебната програма;
- да познават ефекта на учебната програма върху знанията и разбиранията на учениците.

8. Ролята на **учителя** трябва да се развива успоредно със съзряването на учениците от директен преподавател на основни знания до помощник на самостоятелното учене.

Държавата в лицето на постоянната комисия по възнагражденията и условията на труд на учителите /учителски стандарти/ отговаря за ясното определяне на условията на труд и заплащане на учителите. Управителният орган и лидерският екип трябва да осигуряват съблюдаването на тези условия от училището.

Едновременно с това учителите трябва да изпълняват националните стандарти, установени от постоянната комисия по учителски стандарти. Учителите трябва да имат за своя първа грижа образованието на техните ученици и да отговарят за постигането на възможно най-високи стандарти на работа и поведение. Учителите трябва да работят честно и почтено, да имат солидни знания по предмета, редовно да осъвременяват своите учителски знания и умения, да са самокритични, да изграждат позитивни професионални взаимоотношения и да работят с родителите в името на най-добрия интерес на своите ученици.

От учителя се изисква постоянно да показва високи стандарти на лично и професионално поведение. Учителите утвърждават общественото доверие в системата и поддържат високи стандарти на етика и поведение в училището и извън него, като:

²² Bruner, J. (1960). The Process of Education (Образователният процес), Cambridge, MA.

- се отнасят към учениците с достойнство, изграждат отношения на взаимно уважение и във всички случаи не пристъпват границите, подобаващи на професионалното положение на учителя;
- се съобразяват с необходимостта да опазват благополучието на учениците в съответствие със законовите норми за толерантност и зачитане правата на другите;
- не подкопават основните ценности, включително демокрацията, върховенството на закона, личната свобода, взаимното уважение и толерантността към хората с други вярвания и убеждения;
- гарантират, че личните убеждения не се изразяват по начини, които експлоатират уязвимостите на учениците или могат да ги накарат да нарушат закона;
- зачитат надлежно и професионално веруюто, политиките и практиките в училището, където преподават и поддържат високи стандарти по отношение на своето собствено присъствие и точност;
- разбират нормативните рамки, които уреждат техните професионални задължения и отговорности, и във всички случаи действат в съответствие с тези рамки.

Учителите трябва да разглеждат себе си като членове на професионална учебна общност (ПУО)²³, която е посветена на:

- създаването на условия за това, учениците наистина да учат;
- формиране на култура на сътрудничество;
- постигането на резултати;
- усърдна работа и ангажираност.

Добрите учители обичат своите ученици. Те приемат техните различия и развиват тяхната любознателност и креативност. Учителите трябва да приемат за лична отговорност идентифицирането и развитието на положителните качества на всеки ученик. Те ценят всеки ученик поотделно и същевременно насърчават работата в екип.

Добрите учители трябва да имат амбиция за добро представяне на учениците си. Те трябва да насърчават учениците, да опитват упорито да отдават признание на техните усилия и да гарантират, че учениците се гордеят от всички аспекти на своята работа. Добрите учители имат постоянно високи очаквания за отношението на техните ученици към ученето.

Учителите трябва да притежават задълбочени знания и разбирания по предметите, които преподават. Те трябва да използват техниките със задаване на въпроси и да показват ясно разбиране на начините, по които техните ученици мислят по съдържанието на предмета. Учителите са длъжни да идентифицират често срещаните заблуди или неправилни разбирания сред учениците и да предприемат мерки за коригирането им. Учителите трябва да планират уроците много ефективно, да оползотворяват максимално времето в час и добре да координират ресурсите за урока. Те управляват поведението на своите ученици много ефективно посредством ясни и неотклонно прилагани правила.

Когато учителите могат, те трябва да насърчават **ученето чрез изследване**²⁴, т.е. развиването в учениците на способности за:

- активно учене;
- откриване на интересни отговори на проблеми и

²³ Dufour R, (2004) Educational Leadership. Schools as Learning Communities (Лидерство в образованието. Училищата като учебни общности).

²⁴ Вж. Promoting Inquiry-based Learning in Mathematics and Science (Насърчаване на ученето чрез изследване в обучението по математика и науки), (<http://www.primas-project.eu>).

- изследване на ситуации, докладване на резултатите и обосноваване на използваните от тях процедури.

За да гарантират устойчивото усвояване на знания, разбирания и умения от учениците, учителите трябва да им осигуряват достатъчно време за упражняване (практика). Те трябва да представят съдържанието на предмета постъпателно и непрекъснато да изискват повече от учениците си. Учителите трябва да разпознават и подпомагат всеки ученик, който изостава и да дават възможност почти на всички изоставащи да настигнат съучениците си.

Когато преподаването е добро, учениците с нетърпение очакват да научат как могат да подобрят своето учене. Те капитализират обратната информация (писмена или усна), като я използват за усъвършенстване. Следователно учителите трябва да проверяват разбиранията, постигнати от учениците, систематично и ефективно по време на уроците, предлагайки целенасочена и своевременна подкрепа. Това позволява на учителите да предоставят на учениците целенасочена обратна информация, в съответствие с политиките на училището по отношение на оценяването, за областите, в които могат да подобрят своите знания, разбирания и умения.

Учителите трябва да дават предизвикателни домашни работи, съобразени с политиката на училището и с възрастта и развитието на учениците, които затвърждават наученото, задълбочават разбиранията и много добре подготвят учениците за предстоящата работа.

Когато преподаването е добро, учениците обичат предизвикателствата на ученето и не се разколебават от неуспехите. Те са любознателни, заинтересовани учаци, които търсят и използват нова информация, за да развият, затвърдят и задълбочат своите знания, разбирания и умения. Учениците преуспяват в уроците и редовно се възползват от възможности за учене чрез извънучилищни дейности.

Родителите трябва да получават ясна и своевременна информация за напредъка на детето им, включително за постигнатата от него степен на съответствие с очакваните стандарти. На родителите трябва да се дават напътствия за подкрепата, която трябва да оказват на детето в областите, изискващи подобрение.

Следствия

Резултатите от работата на учителите зависят от тяхната квалификация, мотивация и условия на труд. Учителят е толкова успешен, колкото е неговата квалификация – повишаването на квалификацията на учителите е движещата сила за:

- подобряване на качеството на образованието;
- повишаване на стандартите за постижения.

Доброто преподаване е ключов компонент на качеството на образованието, осигурявано от училището. Следователно членовете на лидерския екип трябва да спазват график за наблюдения на уроци, за да са сигурни в мненията си относно качеството на преподаването.

Таблица 4. Квалификация и мотивация на учителя

Квалификации и опит на учителя	Високи	Умерени учебни резултати	Високи учебни резултати
	Ниски	Слаби учебни резултати	Добри учебни резултати
		Ниско	Високо
Ниво на мотивация и прилагане			

9. Надеждното и валидно **оценяване** постиженията на ученика предоставя информация за знанията, уменията и разбиранята на отделния ученик, помага му да узнае какво трябва да подобри и осигурява достъп до следващия етап на образованието.

Крайната отговорност за разработването на национална визия за оценяването трябва да носи агенцията по квалификации, учебни програми оценяване. От обикновено поставяне на оценки от учителя, оценяването на напредъка на учениците и на техните постижения се превърна в централна тема на педагогически, политически и дори международно изследвания²⁵. Следователно важно е оценяването да се разглежда от позицията на:

- а) учениците,
- б) учителите,
- в) родителите,
- г) училището,
- д) държавата, както и
- е) международната общност.

Преди обаче да продължим с разглеждането на оценяването от тези позиции, важно е също така да разгледаме два други въпроса:

- а) разликата между формативното (текущо) и сумативното (крайно) оценяване
- б) проблемите на надеждността и валидността.

Формативното оценяване се извършва по средата на даден модул или курс. Неговото предназначение е:

- да даде на ученика, учителя и родителя представа за напредъка, който постига ученикът;
- да предостави на ученика ясни насоки за подобряване на неговата работа.

Сумативното оценяване, от друга страна, се извършва в края на модула или курса и е предназначено да оцени постигнатото от ученика спрямо стандартите, посочени в изискванията за курса.

²⁵ PISA – Програма за международно оценяване на учениците, разработена от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие.

На всички форми за оценяване са присъщи проблемите с **надеждността** и **валидността**.

- Надеждността на един тест е мерило на неговата системност:
 - ако ученикът положи теста на следващия ден, ще покаже ли той същия резултат;
 - или
 - ако тестът се оценява от друг оценител, ще получи ли ученикът същия резултат?
- Валидността на един тест е мерило на неговата прецизност:
 - тестът наистина ли оценява знанията, уменията и разбиранията от ученика на съдържанието, посочено в учебната програма?

Балансирането на изискванията за надеждност и валидност на сумативното оценяване винаги е било проблематично. Напоследък обаче някои държави използват окрупнени стандарти за постижения с цел:

- създаване на класации на училищата въз основа на схващането, че това ще повиши стандартите и следователно ще помогне за;
- демонстриране на ефективността на правителствената политика, насочена към подобряване на качеството на образованието.

Тази цел обаче далеч не е постигната, надеждността и валидността са компрометирани, което доведе до **инфлация** (раздуване) на оценките. Стандартите за постижения изглеждат повишени, но липсват реални доказателства за някакво подобряване качеството на образованието.

Качеството на процедурите за оценяване в училището са първостепенно важен компонент на качеството на предоставяното образование. Целта на оценяването е да помага на ученето и да повишава стандартите за постижения, то е важен елемент на образователните системи на всички страни. Дори да има общо разбиране за необходимостта от оценяването и неговите цели, съществуват разлики между детайлите на системите за оценяване на отделните страни.

Таблица 5. Национални системи за оценяване

България		САЩ			Англия	
Оценка	Описание	Процентна оценка	Буквена оценка	Среден бал (GPA)	Балове по GCSE (16+)	Нива по GCE A (18+)
6	Отличен	90 – 100%	A	4	9	A*
5	Мн. добър	80 – 89%	B	3	8/9	B/A
4	Добър	70 – 79%	C	2	5/6	C
3	Среден	60 – 69%	D	1	¾	D
2	Слаб	0 – 59%	E	0	½	E

Истинските разлики обаче се отнасят до:

- оценяването на знанията, уменията и разбирането;
- системите за оценяване и
- анализа на резултатите от оценяването.

Разбира се, формативното оценяване трябва да е важно и полезно за учениците. За да осъзнаят учениците, че то подпомага и подкрепя тяхното учене, формативното оценяване трябва да им предоставя точна информация за техните знания, умения и разбирания. Когато е придружено от напътствия за развитие²⁶, то може да ги мотивира, за да повишават своите стандарти за постижения. Развиващите се напоследък онлайн инструменти за самооценяване могат да помогнат на учениците да разберат какво не знаят, не могат или не разбират, за да попълнят тези пропуски.

Учителят извършва основната част от оценяването в хода на курса или модула. Това оценяване може да е източник на много полезна обратна информация за учителя. Успешният учител използва това формативно оценяване, за да:

- коригира организацията или темпото на своята работа;
- обърне внимание на отделни ученици или групи ученици, които правят подобни грешки;

а когато го съчетава с конкретни и подробни съвети към учениците,

- той може да ги мотивира, за да повишават своите стандарти за постижения.

Сумативното оценяване, извършвано при завършване на модула, курса, годината или училището, може да предостави:

- данни за стандартите, постигнати от учениците, измерени спрямо установените стандарти и изисквания за предмета;
- указания за учителя относно слабости в неговата преподавателска работа;
- ранни предупреждения към лидерския екип за учител, който започва да се проваля в класната стая.

Надеждното и валидно формативно оценяване позволява на родителите да следят напредъка и стандартите, постигнати от техните деца. То трябва да им предоставя необходимата информация, за да могат:

- да подпомагат или предизвикват децата си, ако има доказателства, че изостават;
- да обърнат внимание на лидерския екип, ако учителят е този, който не успява да постигне изискваните стандарти.

Надеждното и валидно сумативно оценяване, ако бъде анализирано и представено правилно, трябва да осигурява на родителите адекватна информация за:

- силните и слабите страни на децата;
- силните и слабите страни на училищата

и да им позволи да изберат най-добрия път, който да следват техните деца.

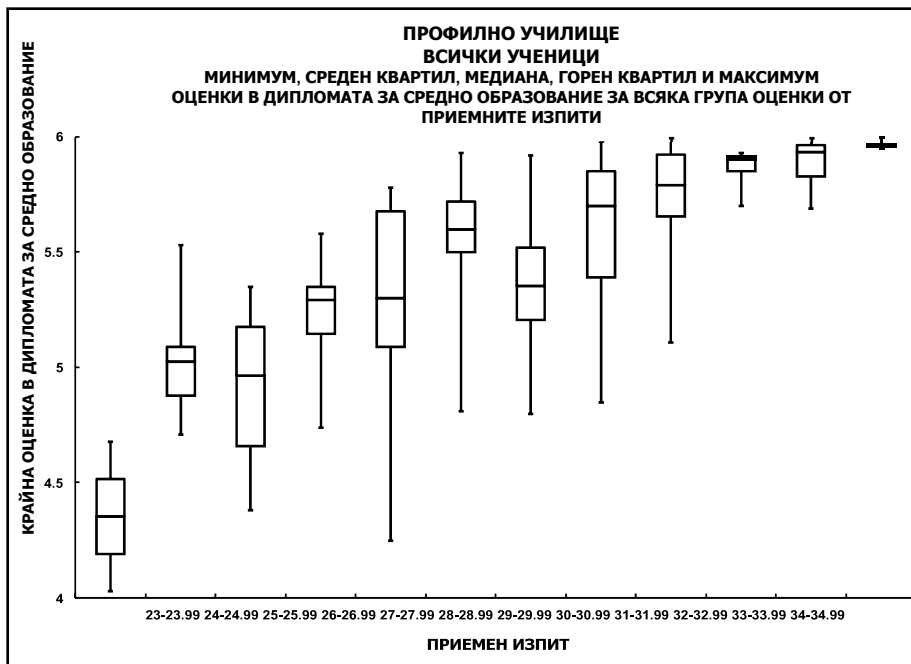
Когато на училището са делегирани значителни отговорности, правомощия и задължения за отчетност, ролята на сумативното оценяване²⁷ при завършване на училище става особено важна. Родителите трябва да могат да определят приноса на училището за постигнатия напредък и за стандартите, постигнати от всеки отделен ученик²⁸, както и да изискват отчетност от лидерския екип и управителните органи.

²⁶ Конкретни, подробни съвети за подпомагане на напредъка на учениците.

²⁷ В случая националните изпити.

²⁸ Вж. М. Кунчев и Ф. Бъджел, „Анализ на резултатите от учебния процес и управлението на училището“, 43-та пролетна конференция на Съюза на математиците в България на тема „Математика и математическо образование“, 2014 г., ISSN 1313-3330.

Фигура 4. Връзка между оценките от приемните изпити и дипломата

За да могат националните (държавните) изпити да изпълняват тези функции те:

- трябва да валидират знанията, уменията и разбиранията на учениците в конкретна област, предмет или професия;
- трябва да позволят на учениците да получат диплома, степен или квалификация, отразяваща постигнатото от тях ниво;
- следва да изпълняват ролята на „входен билет“ за следващата степен на тяхното образование.

Очевидно е, че информацията, която тези изпити предоставят, трябва да е надеждна и валидна. Освен това, в система на делегирани отговорности, правомощия и задължения за отчетност, изключително важно е системата от национални изпити да предоставя надеждна и валидна информация, служеща като:

- мерило за цялостните стандарти за постижения на отделното училище, и следователно
- показател за качеството на лидерството и мениджмънта в училището, и следователно
- изискване от страна на държавата на отчетност от лидерския екип и управителния орган.

Държавата отговаря за ефективното и ефикасно разпределяне и делегиране на ресурси. Следователно като агент на данъкоплатеца, държавата има правото и задължението да оценява:

- резултатите от тази инвестиция в образованието, и следователно
- качеството на лидерството и мениджмънта на местно ниво.

Резултатите от държавните изпити могат да бъдат обобщавани на ниво училище,

община, област или държава. Подходящи управленски информационни системи (УИС) могат да създадат условия за:

- открит и прозрачен анализ на ефективността на правителствената политика във времето и в отделните региони на държавата;
- доказателства за добри практики;
- указване на необходими промени.

За всяка държава, присъединила се към ЕС, изпитите, които осигуряват на ученика „входен билет“ за университетско образование в собствената му страна, важат и за университети в целия ЕС. По същия начин учениците от ЕС се сдобиват с „входни билети“ за университетите в новоприсъединилата се държава. Следователно международната общност започва да се интересува от надеждността и валидността на националните изпити в новата държава членка на ЕС.

Едновременно с това, при присъединяването им към ЕС, новите държави членки биват насърчавани да се включат в Програмата за международно оценяване на учениците (по-известна с абривиатурата PISA). Обикновено тази програма дава първата външна оценка на стандартите за постижения в новоприсъединилата се държава.

Следствия

Членството в международната общност показва, че съществува огромно многообразие от изпити, системи, цели и обхвати на процедурите за оценяване.

Следователно необходима е много по-ясна спецификация на изискванията към системата за оценяване:

- общи цели на оценяването;
- конкретни цели на оценяването;
- организация на изпитните тестове и
- представяне на резултатите.

Държавата трябва да представя публично по подходящ начин надеждни и валидни данни за резултатите от образователния процес в отделните училища, общини и области, както и на национално ниво. Резултатите на отделното училище трябва да са съпоставими с тези на други училища и със средните резултати на общинско, областно и национално ниво. Въз основа на тази информация е по-лесно да се вземат решения за подобряване на качеството на образованието и за повишаване на стандартите за постижения.

Тъй като учителите отговарят за:

- напредъка на отделните ученици и
- информиране на родителите,

обучението на учителите трябва да включва знания, умения и разбираня за:

- формативно оценяване и напътстване на развитието;
- сумативно оценяване и
- анализ на резултатите.

Училищата трябва да разполагат с мениджъри по оценяването – ръководители на средно ниво, чиято специфична отговорност е оценяването на ученическата работа.

1. Тези мениджъри не трябва сами да извършват всички оценявания на ученически работи, а да разработят политика за оценяване в училището и да гарантират, че процедурите на отделните предметни комисии са в съответствие с тази политика – процедури, които въвеждат процеси на съгласуване и гарантират, че учителите оценяват по надежден и валиден начин.

2. Те трябва също така да отговарят за хронологичния анализ на данните от оценяването, който описва напредъка на учениците във времето и по отделните предмети, и особено представянето на учениците на националните изпити. По този начин лидерският екип ще може да доказва стандартите за постижения, достигнати от учениците.
3. Те също така трябва да отговарят за гарантирането пред родителите, че оценките на децата им са надеждни и валидни показатели на техния напредък по отделните предмети през годините.

10. Ефективната система за **инспектиране** осигурява външно валидиране на качеството на предоставеното образование и на стандартите за постижения, достигнати от учениците.

Има поне три причини за провеждането на инспекции в училищата:

1. Държавното образование се финансира от данъкоплатците. Следователно държавата е длъжна да предоставя надеждна и изчерпателна информация за ефективното и ефикасното използване на тези финансови ресурси.
2. Съгласно принципа на субсидиарност, училищата разполагат със значителна самостоятелност, следователно подлежат на пълна отчетност за резултатите от своята дейност – това е възможно само посредством редовни инспекции.
3. Инспекциите дават представа за степента, в която всяко училище постига своите цели – това трябва да мотивира училището за търсене на начини за подобряване на неговите резултати.

Каква е целта на Националната рамка за инспектиране на училищата?

Освен анализ на представянето на учениците на външните изпити, инспекцията на дадено училище предоставя независима външна оценка на неговата ефективност и диагноза на областите за подобрене въз основа на редица доказателства, включително от непосредствени наблюдения. Докладите от инспекциите в училищата представляват писмен коментар за постигнатите резултати и за качеството на училищната работа (особено качеството на преподаване и неговото въздействие върху ученето), за ефективността на лидерството и мениджмънта, както и за възможностите за усъвършенстване на училището.

Какви са нормативните изисквания по отношение на инспектирането на училищата?

Законът за образованието трябва да установи, че училищата подлежат на инспектиране през определени периоди от време, като инспекторите са длъжни да докладват за:

- качеството на образованието, осигурявано от училището;
- степента, в която образованието отговаря на потребностите на различните групи ученици в училището;
- образователните стандарти, постигнати от училището;
- качеството на лидерството и мениджмънта в училището, включително дали финансовите ресурси, предоставени на училището, се управляват ефективно;
- духовното, моралното, социалното и културното развитие на учениците в училището;
- приносът на училището за благосъстоянието на тези ученици и
- приносът на училището за сближаването на общността.

Инспекциите на училищата изпълняват пет основни функции:

- предоставят на родителите информация, която им позволява да определят своя избор и предпочитания въз основа на ефективността на училищата, в които техните деца учат или могат да учат в бъдеще;
- редовно информират на министъра на образованието за работата на училищата, което на свой ред създава увереност в постигането на минималните стандарти;
- създаване на увереност по отношение на използването на публичните средства;
- съдействие за отчетността;
- насърчаване на усъвършенстването на отделните училища и на образователната система като цяло.

Бюро по стандарти и качество в образованието

Държава, която желае да въведе система за независимо инспектиране на училищата, трябва преди това да създаде неминистерски орган, който е **независим** от министерството на образованието и се отчита директно пред парламента. Именно **парламентът** трябва да назначава главен училищен инспектор, който отговаря пряко и непряко за оценяването и докладването на работата на министерството на образованието. Следователно главният училищен инспектор трябва да е **независим** и да се приема като независим от министъра на образованието.

В процес на открито и прозрачно договаряне, главният инспектор ще отговаря за:

- разработването на национална рамка за инспектиране на училищата;
- назначаването на екип от висококвалифицирани и опитни инспектори;
- разработването на цялостна програма за обучение на инспекторите, за да могат те надлежно да изпълняват своите функции;
- установяването на вътрешни процедури за осигуряване на качеството на всички публикувани доклади.

Агенцията по стандарти и качество в образованието ще извършва инспекции и регулаторни посещения в цялата страна и ще публикува резултатите онлайн. Целта ѝ трябва да бъде постигането на отлични постижения и умения от учащите от всички възрасти, като за тази цел то ще отговаря за:

- инспектирането на субсидираните училища, на някои независими училища и на други образователни институции;
- публикуването на доклади с направените констатации, за да могат те да бъдат използвани за подобряване на качеството на образованието и обучението като цяло;
- докладването пред парламента относно ефективността на тези услуги.

Следствия

Инспекционният процес предоставя оценка на:

- ефективността на училището като цяло – качество на образованието и стандарти, постигнати от учениците;
- ефективността на лидерството и мениджмънта;
- качеството на преподаване, учене и оценяване;
- постиженията на учениците – резултати от изпити, оценки от дипломи и участие в следващи етапи на образованието.

Инспекционният процес може да даде основания за удовлетвореност от добре свършена работа или да покаже важни проблеми, изискващи съответните подобрения.

Ето защо лидерският екип трябва да гарантира, че целият състав знае какво да очаква и е добре подготвен за инспекцията.

Лидерският екип и управителният орган:

- трябва да са запознати с ролята и функцията на училищните инспекции и със съдържанието на националната рамка за инспектиране на училищата;
- трябва да са сигурни в своята роля и да са уверени, че могат да управляват процеса на инспектиране, работейки съвместно с инспектиращия екип;
- трябва да са уверени във функциите си, свързани с получаването на доклада и с разработването на план за преодоляване на сериозните проблеми, посочени в доклада.

Рамка за оценяване на национални образователни системи

Общата теория на образованието може да бъде използвана за разработването на:

1. Рамка за оценяване на национални образователни системи.
2. Методически бележки към рамката.

Така разработената рамка може да представлява интерес за:

- парламентарни комисии;
- министерството на образованието (или равностойно на него министерство) или
- министерството на финансите;

които могат да предприемат вътрешна самооценка на националната образователна система;

- агенцията по стандарти в образованието;
- неправителствени организации и
- независими оторизирани изследователски организации;

които могат да извършват външно оценяване по поръчка, възложена примерно от министерството на финансите, или свои независими оценки на националната образователна система; или

- педагогически факултети;
- националния колеж за лидерство в училищата;
- директорите на училища и
- съсловните сдружения на учителите,

които могат да използват рамката в своите програми за професионална квалификация или за обучение на работното място.

Тъй като рамката и методическите бележки няма да са изчерпателни, техните ползватели ще трябва да разработят свои програми, за да интерпретират критериите за присвояване на степени в оценяваните от тях области на образователната система.

Ключови експертни оценки

Ключовите експертни оценки са тези, които трябва да се направят по отношение на:

- общата ефективност на образователната система;
- степента, в която системата се характеризира със субсидиарност;
- степента, в която лидерският екип работи целенасочено за:
 - подобряване на качеството на образованието и
 - повишаване на стандартите за постижения;
- широчината и балансираността на учебната програма и степента, в която тя увеличава възможностите за избор от учениците, успоредно с тяхното съзряване;

- системата за оценяване и акредитация и степента, в която тя предоставя надеждна и валидна информация за знанията, уменията и разбиранията на учениците;
- националната система за инспектиране и дали тя осигурява външно оценяване на:
 - качеството на предоставяното образование и
 - стандартите, постигнати от учениците.

Обща ефективност

Експертната оценка на общата ефективност на образователната система се извежда от степента, в която системата отговаря на следните критерии:

Субсидиарност

За функциите, които изискват национална перспектива, са създадени следните не-министерски структури и тези структури не са изложени на пряко политическо влияние:

- агенция по квалификации, учебни програми и оценяване;
- агенция по образователни стандарти;
- национален колеж за лидери в училищата;
- постоянна комисия по възнагражденията и условията на труд на учителите;
- постоянна комисия по учителски стандарти;
- работна група по управленски информационни системи.

Управление на училищата и локално финансово управление

- приета е нормативна уредба, регламентираща създаването на органи за управление и
- налице е схема за делегиране, която определя нормативните задължения на органите за управление.

Лидерство и мениджмънт

Създаден е национален колеж за лидерство в училищата:

- национална професионална квалификация за директори на училища, задължителна за всички опитни учители, кандидатстващи за длъжността „директор на училище“;
- програма за въстъпително обучение на всички новоназначени директори, осъществявана със съдействието на директори консултанти и
- програма за обучение на опитни директори, позволяваща им да станат директори консултанти.

Учебната програма

Агенцията по квалификации, учебни програми и оценяване е:

- установила рамка на учебните програми, която увеличава възможностите за избор от учениците успоредно с тяхното съзряване;
- определила знанията, уменията и разбиранията, изисквани по всеки предмет, включително тяхното предназначение, общи цели, конкретни цели, тематика и детайлно съдържание;
- оставила на учителите възможност да планират подробно организацията на съдържанието и преподаването по своя предмет.

Учители и преподаване

Постоянната комисия по възнагражденията и условията на труд на учителите е установила подробни национални стандарти, които регламентират условията на труд и трудовите възнаграждения на учителите.

Постоянната комисия по учителски стандарти е установила професионалните стандарти, очаквани от всеки учител.

Оценяване и акредитация

Агенцията по квалификации, учебни програми и оценяване е създавала условия, които гарантират, че националните изпити:

- акредитират знанията, уменията и разбиранията на учениците по всички изучавани от тях предмети;
- позволяват на учениците да получат диплома, степен или квалификация, която:
 - отразява постигнатия от тях стандарт и
 - показва съответствието с изискванията за постъпване в следващата фаза на образованието.

Агенцията по квалификации, учебни програми и оценяване е създавала условия, които гарантират, че спецификацията на всяка управленска информационна система позволява да се анализира представянето на учениците на нивото на отделния ученик, както и на училищно, местно и национално ниво, и извършените анализи предоставят надеждна и валидна информация за:

- качеството на образованието и
- стандартите за постижения, достигнати от учениците.

Мониторинг и оценка

Назначен е главен училищен инспектор, който е независим от Министерството на образованието и се отчита директно пред парламента.

Агенцията по образователни стандарти е:

- установила рамка за инспектиране на училищата;
- назначила екип от висококвалифицирани и опитни инспектори;
- разработила програма за обучение на инспекторите, за да могат те надлежно да изпълняват своите функции;
- установила вътрешни процедури, които гарантират качеството на публикуваните доклади.

Агенцията по образователни стандарти е компетентна да изпълнява функциите си, да предоставя независима оценка на ефективността на отделните училища и да посочва действията, които те трябва да предприемат за своето усъвършенстване.

Всички експертни оценки трябва да оценяват образователната система по следната четиристепенна скала:

- Първа степен – изключителна;
- Втора степен – добра;
- Трета степен – изисква подобрения;
- Четвърта степен – неадекватна.

В таблица 6 са дадени примерни критерии за присвояването на степени въз основа на експертни оценки на отделните области на образователната система. Посочените критерии само онагледяват процеса и следва да бъдат развити по-подробно в методическите бележки.

Таблица 6. Примерни критерии за присвояването на степени въз основа на експертни оценки

	Първа степен Изключителна	Втора степен Добра	Трета степен Изисква подоб- рения	Четвърта сте- пен Неадекватна
Обща ефек- тивност	Неотдавнашната реор- ганизация на щатното разписание в учили- щата е довела до зна- чително подобрене на ефикасността и ефек- тивността.	Щатното разписание в гимназиалния курс ще бъде реорганизирано, за да се осигури широ- чина и балансираност на учебната програма	Националното прави- телство знае за запа- дащите функции, но не осигурява капитална програма за решаване на проблема.	Важният проблем със западащите функции е оставен без отговор. Системата е неефи- касна и неефективна.
Субсидиарност	Отдавна установени органи за управление успешно подкрепят и предизвикват лидерс- ките екипи.	Неотдавна публику- вана схема за делеги- ране определя ясно функциите и отговор- ностите на органите за управление.	Тъй като липсва публи- кувана схема за деле- гиране, органите за уп- равление на учили- щето нямат ясна пред- става за своите функ- ции и отговорности.	Образователната систе- ма функционира като икономика, командвана отгоре надолу. Дирек- торите са само адми- нистратори.
Лидерство и мениджмънт	Има отдавна установен колеж за лидерство в училищата, който отго- варя за цялото обуче- ние на лидерите.	Националният колеж е разработил професио- нална квалификация, която ще бъде общона- ционално изискване.	Програмата за обуче- ние на лидери в учили- щата е организирана от учителските синди- кати, а не от национа- лен колеж.	Няма нито професио- нална квалификация на директорите, нито програми за обучение и усъвършенстване на работното място.
Учебната прог- рама	Организацията на учебната програма осиг- урява на учениците все по-големи възмож- ности за избор успо- редно с тяхното съзря- ване.	Липсва неминистерска агенция по квалифика- ции, учебни програми и оценяване.	По-големите ученици следват пътеки, опре- делени от министерст- вото, с ограничени или никакви възможности за избор в рамките на тези пътеки.	Има единна учебна програма, установена от министерството на образованието за всички ученици.
Учители и пре- подаване	Има скала за максимално високо заплащане на учителите, показали изключително високо ниво на преподаване.	Посещенията/наблюденията в клас са отговорност на училищните лидери и са един от основните двигатели за усъвършенстване на училището.	Въведени са национални учителски стандарти, но липсва система за посещения/наблюдения в клас.	Няма нито национално договорени условия на работа, нито национални учителски стандарти.
Оценяване и акредитация	Има УИС на високо ниво, която анализира стандартите и напредъка, постигнати от учениците.	Оценяването на знанията, уменията и разбиранията е базирано на външни изпити.	Предвид липсата на национални системи, някои училища са установили вътрешни процеси за подобряване на надеждността и валидността.	Акредитирането на стандартите, постигнати от учениците, зависи от оценявания, които не са съгласувани между отделните учители.
Мониторинг и оценка	Главният инспектор е независим от министерството, има рамка за инспектиране на училищата.	Има както рамка за инспектиране, така и програма за обучение на инспекторите.	Инспектирането е отговорност единствено на министерството и е насочено само към съответствието с нормативните изисквания.	Няма нито рамка за инспектиране на училищата, нито главен инспектор, който е независим от министерството.

**Фил Бъджел, Шефилд, Обединено кралство (phil.budgell@btinternet.com)
Митко Кунчев, Русе, България (mitko@kunchev.info)**